

Nagy Lajos

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR
HALÁLOKÁNAK VITÁIRÓL

Kőrösi Csoma Sándor teljesítménye számos tudós, utazó, író, költő vagy akár „műkedvelő kutató” fantáziáját megmozgatta, mert a tudós szűkszavúsága, zárkózott, tartózkodó viselkedése miatt a kortársak, és későbbiek is, keveset tudtak arról, *ami születésétől a dardzsilíngi megérkezésig* történt. Kutatók seregét foglalkoztatta a fehér foltok eltüntetése, könyvespolcokat kitöltő tudományos könyvet, dolgozatot, regényes életrajzot írtak és jelentettek meg.

Születése időpontjának meghatározását számos vita és ebből fakadó tévedés előzte meg, halála okával sokáig mindenki egyetértett: a nagy orientalista tudós *maláriában halt meg*. Sokáig, de nem véglegesen, hiszen Kőrösi Csoma Sándor nem is lenne az, akinek halála körülményeiről is nem vitatkoznánk! Az alábbiakban bemutatom ezt a vitát, kibővítve a két fő vitázó által nem ismert dolgozattal, a magam véleménye és vitazáró szándékával, mivel érzésem szerint a két vitázó fél közül egyik sem győzte meg a másikat.

*

Técsői Téchy Olivér (1908–1983), jogász, bíró, nem főfoglalkozású orientalista már 1944-ben leírta a következőket: „Duka ama feltevése, hogy Csoma a Teraiban szerzett malária-lázban betegedett meg, téves. ...Maglehet, nem malária, hanem mérgezés áldozata.” Ezt a mérgezési elméletet Baktay Ervin erélyesen elutasította.¹

Továbbra is a mérgezésnél maradva azt találjuk, hogy ehhez hasonló feltételezést közölt 1988-ban, az *Orvosi Hetilapban*² dr. Nagy Gyula annak alapján, hogy az indiai kutatások³ szerint India északi részén kiterjedt arzénszennyezett terület húzódik. E cikk szerint az arzénex-

-
- 1 Baktay Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Budapest, 1963, Gondolat Kiadó, II. Függelék.
 - 2 dr. Nagy Gyula: Kőrösi Csoma Sándor haláláról. In *Orvosi Hetilap*, 129. évf. 38. szám, Budapest.
 - 3 1988. Datta. D. V., Kaul. M. K. *Jr. Asso. Phys. Ind. 1796*. cit. Dr. Nagy Gyula *Orvosi Hetilap*, 129. évf. 38. sz.

pozíció jobban érinti a betelepülőket, átutazókat, mint a bennszülötteket, akiknél arzénmegszokás alakulhatott ki. Kőrösi sokat tartózkodott Észak-Indiában, kialakulhatott az arzénmérgezettség okozta májártalom, ezzel magyarázható a tudós arcának halála előtti sárgasága – véli a szerző.

*

A Csomáról szóló irodalomban valamennyire járatos, de azért hiányos ismeretekkel rendelkező orvosként – véletlenül – én is azok közé kerültem, akik megkérdőjelezték Kőrösi Csoma Sándor eddig elfogadott halálját, illetve felvetettek más lehetőséget is. Felfigyeltem a kőrösi anyakönyvekben⁴ az egykori kőrösi fiatalkorú lakosok magas halálozási mutatószámára és arra, hogy nagyon sok negyven év körüli elhalálozott neve után a halál okaként „szárazbetegség” vagy „hosszas betegség” van írva. Ebből következik, hogy a XIX. században *Kőrösön igen elterjedt – endémiás – volt a tüdőtuberkulózis; különösen a Gecse családban, ahonnan anyai ágon Csoma Sándor származott.*

„Az öregkori tbc egy olyan dálnak a vége, amelyet a gyermek bölcsőjénél daloltak”, idézte Billroth doktort egyetemista koromban a tudógyógyász professzorom, jelezve ezzel, hogy a felnőtt „bacilusgazdától” (szülők, nagyszülők, látogatók) a gyerekek nagy része megfertőződik ugyan, de ezeknek csak egy része hal meg heveny fertőzésben csecsemő- vagy gyermekkorban. A szerencsésebbek végleg legyőzik a fertőzést, más részük csak felnőtt- vagy öregkorban „szárad el”, amikor a szervezetnek valamilyen okból kifolyólag (éhezés, megfázás, testi megerőltetés, alkoholizálás, dohányzás, betegség, lelki bánat stb.) csökken az immunitása, s nem tud ellenállni az addig visszaszorított, betokosodott tbc-bacilusok támadásának.

A Csoma Sándor édesapja gyermekeinek és közeli rokonságának életkora az anyakönyv szerint így néz ki: Ágnes 1772–1805 (élt 33 évet), Julia 1774–1824 (élt 50 évet), Krisztina 1776–? (1835-ben már „rég meghalt”, emlékezik róla az öccse, tehát élt kb. 30 évet), Susa

4 *Keresztelőkönyv, melyet a Kőrösi Reformata Ekklesiának számára ISTEN Dicsőségére tzelőző kegyes indulattal és az ő teteihez való szeretetből tsináltattott Kőrösi Nagy József uram önként való buzgóságából a' memoriának is kedvezni kívánván 1764 dik esztendőben. Tiszteletes Dants Ferenz uram Papságában.* (Továbbiakban: *Keresztelőkönyv*) Ebbe a könyvbe írták be aztán a házasságot kötötteket, a konfirmáltakat, a tehénhimlővel beoltottakat, eklézsiakövetőket és az elhaltakat is.

1778–1805 (élt 27 évet), Mária 1781–1804 (élt 23 évet), Sándor 1784–1842 (élt 58 évet), Gábor 1788–1850 (élt 62 évet), a felesége, Dants Rákhel élt 45 évet, a Sándor anyja, Gecse Krisztina élt 55 évet.

Felvetődött bennem a gondolat, hogy ha Kőrösi Csoma Sándor családjában ennyien fiatalon haltak meg – nyilván nem orvosilag diagnosztizált gümőkóros fertőzésben –, akkor nem lehetett a halál oka nála is *ez, vagy ez is?* Hiszen betegségének hiányosan leírt tünetei, valamint a korlefolyás nem felel meg mindenben a maláriás haláloknak.

Úgy véltem, hogy ezt a családi anamnézist nem lehet számításon kívül hagyni. Figyelembe véve a gümős (száraz) betegség lefolyását, különböző formáit is, *feltételezhetem*, hogy a Campbell doktornak említett „gyakori lázas állapot” és más bajoktól való szenvedés, valamint a Dardzsilingben fellépő láz, egy régi – addig lappangó – fertőzés fellángolásának a tünetei lehetnek.

Ezt a *feltételezésemet – érintőlegesen – megemlítettem 2013-ban a kovászai Csoma-napokon elhangzott előadásomban*, de később írtam a témáról egy külön dolgozatot, és elküldtem véleményezésre Bethlenfalvy Géza budapesti és Bernard Le Calloc'h párizsi neves Csoma-kutatóknak. Előbbi lakonikus rövideggel írta: „Csoma maláriában halt meg”.⁵ Bernard Le Calloc'h megírta, hogy idős kora miatt már visszavonult a tudományos munkától, de küldi öt idevágó dolgozatának a fénymásolatát. „Ami Kőrösi Csoma esetleges tbc-s fertőzését illeti, ki van zárva”, írta ő is ellentmondást nem tűrő határozottsággal. A dolgozatokban meglepődve láttam, hogy milyen sokat és milyen alaposan foglalkozott a *Kőrösi Csoma Sándor halálát kiváltó ok keresésével*, és azt, hogy francia vérmérsékletéhez híven, ellentmondást nem tűrően kijelenti: *Kőrösi Csoma Sándor nem maláriában halt meg*.⁶

*

Az egyik dolgozatában hangsúlyozza, hogy Campbell dr. nem ír maláriáról és Duka dr. sem halálokként említi a maláriát, csak azt írja, hogy útjába esett „...azon hírhedt Himaláják alatti öv, amely a Terai elnevezés alatt, mint a legveszélyesebb maláriával ellepett helyiség

5 Bethlenfalvy Géza levele a szerzőnél.

6 Le Calloch'h, Bernald: Alexandre Csoma de Kőrös n'est pas mort du paludisme. In *Orvostörténeti Közlemények*, 125–132. Budapest, 1989–1990. 5–32. o. A 2013. július 29-én írt levél a szerzőnél.

ismeretes.” „...éjszakát tölteni e posványok között, majdnem elkerülhetetlen végzetes lázrohamot von maga után.” Bernard Le Calloc’h szerint „igazán számárság elfelejteni, hogy Csoma télen utazott, tehát akkor, amikor a viszonylag hűvös éghajlat miatt már nem veszélyes átkelni a Teraion... Abban az időben még nem ismerték a szúnyog maláriahordozó szerepét, de tudták, ha nincs szúnyog, akkor malária sincs”. „A későbbi életrajzírók – írja tovább – Duka fenti mondatából következtették, hogy Csoma maláriát kapott, ezt gondolkodás nélkül átvették és átértelmezték. Sőt, kedvük szerint ki is színezték »a szúnyogok és moszkítók rettenetes hadának« emlegetésével”. Példának a neves földrajztudóst, Cholnokyt idézi, aki azt írja, hogy Csoma Sándor „arca, keze tele volt szúnyogcsípéssel”, és hogy „a Teraiban meghálni kellő felszerelés nélkül halált jelent”.

Bernard Le Calloc’h szinte keserűen fogalmazza meg, hogy hiába foglalkozott két dolgozatban is azzal, „hogy Csoma Sándor *nem maláriában halt meg, senki nem hallgat rá*”. (Kiemelés tőlem, N. L.). Kategorikusan állítja: „lehetetlen, hogy Campbell doktor, aki egész karrierjét Indiában futotta be, ne diagnosztizált és kezelt volna egy maláriás beteget”. Körösi Csoma Sándor nem maláriában halt meg, hanem „összeroskadt fáradalmi alatt” (!), úgy, ahogy Széchenyi István mondta.⁷

Az *Orvostörténeti Közlemények*-ben egy másik – francia – nyelven megjelentetett dolgozatának mellékleteként 25 szerző nevét (könyv, illetve dolgozat címeiket) közli, akik maláriát írnak Körösi Csoma Sándor halálának okaként. Dolgozata első nagy fejezetében korabeli útleírások alapján 19 pontban próbálja rekonstruálni Terai vidékét, és felmérni, hogy milyen veszélyt is jelentett az ezen való áthatolás az utasok részére. Csoma is az utat a száraz időszakban, azaz télen tette meg. Azt az állítást sem tartja megalapozottnak, hogy az alig két napig tartó Terain való áthaladáskor kapta meg a maláriát, hiszen a maláriás vidéknek számító Kalkuttában egyszer 4, azután 5 évet élt, aztán Titalyában is elég sokat időzött, tehát bármikor megkaphatta volna, ha nem lett volna elővigyázatos. Csoma felkészülten indult el, ismerte a trópusi életvitel szabályait, ezenkívül orvosi ismeretekkel is rendelkezett, hiszen több évet töltött tanítómestere, Szangye Puncog láma

7 Uo. 28. o.

társaságában, aki orvos is volt, s akitől szerezhettek az ottani viszonyokra vonatkozó orvosi ismereteket. A malária általános, az első és második fázisára jellemző tüneteit összeveti a Campbell által leírtakkal és megállapítja, hogy a betegség legismertebb ismérvei hiányoznak. Felhossa, hogy Campbell a beteget nem kezelte a már ismert és használt kininnel. Halála előtt a tudóst Campbell-lel együtt még dr. William Griffith is látta, „de erről a látogatásról nem hagyott semmi írást, és nem is tudjuk, vajon szakvéleményt vagy tanácsot adott-e”⁸. A két orvos sem kezelte kininnel a beteget, mivel nem diagnosztizálták maláriának a betegséget. Akkor hát miben halt meg Kőrösi Csoma Sándor? A szerző válasza, hogy semmi másban, mint *végelgyengülésben*.

*

Egy másik, ugyancsak az *Orvostudományi Közlemények*-ben megjelent válasznak szánt dolgozatából kiderült, nemcsak én találtam (gondolatban) kifogást Bernard Le Calloc'h egyes állításaiban, hanem több mint tíz évvel ezelőtt a Svájcban élő, ugyancsak neves Csoma-kutató, Marczel Péter is, aki meg is írta a Bernard Le Calloc'h dolgozatával kapcsolatos ellenvetéseit. Sajnos, én ezt a dolgozatot és vitát nem ismertem, az én feltételezésemről szóló dolgozatomat félre is tettem, és csak most vettem elő, amikor dr. Flórián Csabától megkaptam a Marczel-dolgozatok másolatát. Ezután írtam meg ezt az összefoglalót.⁹

Marczel Péter sok időt töltött Indiában, bejárta azokat a helyeket is, ahol Kőrösi Csoma Sándor is megfordult, *tehát neki a legtöbb Csoma-kutatóval szemben hiteles, alapos helyismerete volt*.

Első fontos megállapítása az volt, hogy Csoma „a szűnyogokat nem kerülhette el, mert azok 400 m alatt egész évben jelen vannak – és csípnek”. „A túlhajtottságnak semmi jelét nem mutatta”, hisz útjának jó részét hajóval tette meg, szolgálja és csomaghordó alkalmazottai voltak.

Továbbá Marczel Péter, Mrs. R. Gupta ismerésén keresztül – ismertetve a Campbell dr. által leírt tüneteket – véleményt kért három kalkuttai orvostól a halál lehetséges okáról. Dr. Ritobrata Mitra, dr. Meelie A. Deb Roy és dr. Sonya Noor orvosok összegzett véleménye

8 Uo. 23. o.

9 Ezúton is köszönöm Flórián Csaba dr.-nak a fáradozását.

szerint „nem jellegzetes malária-falciparum is okozhatta ezeket a tüneteket, mindazonáltal az egyéb egyértelmű tünetek hiánya inkább vírusos vagy bakteriális encefalitiszre vagy meningitiszre mutat.” Ehhez mintegy kommentárként hozzáfűzi Marczel: „A legvalószínűbbnek tehát egy szúnyogok által terjesztett B típusú arbovírus fertőzés látszik... s kimenetele gyakran halálos.”

*

Marczel véleményét Bernard Le Calloc'h mind szóban, mind írásban megfellebbezte.¹⁰ Dolgozata első részében még egyszer számba veszi a Terain való átkelés körülményeit, illetve a szúnyogokkal való fertőzés lehetőségét, majd orvost megszégyenítő alapossággal az „agyvelő-, agyhártyagyulladás” harmincöt tünetét sorolja fel, illetve veti össze a Campbell által megjelöltekkel. *Ezek között csak négy olyant talál, ami ráillik a bakteriális vagy vírusos agyvelő-, illetve agyburokgyulladás tüneteire (láz, fejfájás, zavaros beszéd és az intellektuális fogyatékoság), és hat szerinte összeegyezhetlen ezekkel.* Anakronisztikusnak tekinti a kalkutai orvosok véleményét a bakteriális vagy vírusos encefalitiszről, meningitiszről, hiszen 1842-ben ezek kórokozói még nem voltak ismertek, ezek kimutatásának hiányában Campbell nem adhatott olyan leírást, amely alapján Csoma haláloka megállapítható lehetne. Hivatkozik az előző dolgozatára¹¹, amelyben úgymond bizonyította, hogy az arbovírust és maláriát terjesztő szúnyogok *csak április után jelennek meg.* Ismerteti azokat a gyógyszereket, amelyeket Kőrösi Csoma Sándor idejében agyvelő-, illetve agyhártyagyulladás esetén használtak, s megállapítja, hogy olyant sem Campbell, sem Griffith doktor nem alkalmazott, tehát nagy tudósunk nem ebben a betegségben hunyt el.

*

Marczel Péter válasznak szánt dolgozatában megismétli állítását, miszerint „április elejéig bizony vannak mind a Gangesz völgyében, mind a Terai övezetben fertőző betegségeket terjesztő szúnyogok”.

10 Le Calloc'h, Bernard: Se peut-il qu'Alexandre Csoma de Kőrös soit mort d'une encephalite? In *Orvostörténeti Közlemények*, 145–146. sz., Budapest, 1995. 71–132. o.

11 Le Calloch'h, Bernald: Alexandre Csoma de Kőrös n'est pas mort du paludisme. In *Orvostörténeti Közlemények*, 125–132. sz., Budapest, 1989–1990. 5–32. o.

Nyilván 1842-ben sem a maláriát terjesztő parazitákról, sem a baktériumokról, sem a vírusokról semmit nem tudtak, de ettől függetlenül az ezek okozta betegségek léteztek. És hogy „Csomát két kezelőorvosa nem fogta kúra alá, egyszerűen azzal magyarázta, hogy magyar betegünk ezt visszautasította”. Véleményt kért dr. Narendra Biharitól, „aki jól ismerte azokat a helyeket, ahova Csoma elvetődött”. Ez a tapasztalt orvos a Campbell dr. adatai alapján a *plasmodium falciparum* mellett „tört lándzsát”. „A Campbell leírta kórismében a fejfájást, lázat, gyenge étvágyat, a fluktuációs jelleget és a gyors véget hangsúlyozta. Rámutatott: ennek a régebben *black water fever*nek, vagy röviden *fever*nek (láz)nak) is nevezett maláriának van egy enkefalitiszses együtt-hatója, ami miatt azonban nem szabad összetéveszteni a fokozatos hanyatlással fellépő meningitisszel.” 1999 nyarán Leh-ben, a kimerültség okozta halálról is véleményt kért dr. Prasag kiváló alezredes főorvostól.

Felkutatatta Griffith doktornak az 1843-ban írt, de eddig elfeküdt jelentését, amelyben a neves növénygyűjtő-botanikus-orvos beszámolt T. R. Davidsonnak, a bengáliai kormány megbízottjának az 1842-es évben szerzett tapasztalatairól Dardzsiling egészségügyi viszonyait illetően. Hangsúlyozza, hogy a helyi éghajlat kitűnően megfelelt az európai emberek számára. Megállapítja, hogy az utóbbi években sokat javultak az életkörülmények, és hogy „A múlt év folyamán az európai látogatók és lakosok száma 108-ra rúgott, ebből négyen haltak meg, ezeket az eseteket azonban nem tulajdoníthatjuk az itteni hegyek éghajlatának, mivel közülük kettő a lankán, az őserdei utazás révén megkapott láz esete volt, és ezek közül egyben, Csoma de Koras úréban, az ünnepelt magyar nyelvész visszautasított minden orvosi segítséget, és önkívületben leledzett, amikor a halálát megelőzően először láttam őt. A harmadik lázas eset (...) előzőleg már két rohamot kapott attól, hogy lement a Teraiba”. (Kiemelés tőlem, N. L.) Ezzel cáfolja Bernard Le Calloc'h egyik fő állítását, hogy a két doktor közül egyik sem diagnosztizált maláriát. Nem, mert valószínű mindketten *black water fever*re gondoltak, hiszen Griffith dr. említi is a másik lázas betegnél, hogy két rohamot kapott.

*

Az itt ismertetett dolgozatok bemutatása után bátorkodom néhány megjegyzést fűzni ezekhez. Mindenekelőtt megállapítom, hogy lenyű-

göző az a sok munka, amit a két nem orvos kutató az igazság legapróbb részleteinek megismerésére fordított a tudós halálokának kiderítése érdekében.

A Téchői Téchy Olivér által feltételezett, arzénnel történt mérgezésről, illetve a dr. Nagy Gyula feltételezte *megmérgeződhetéstől* csak a teljesség kedvéért érdemes beszélni, hiszen a legdöntőbb érv – egyebek mellett – e halálok ellen az, hogy sem az akut, sem a krónikus formájú arzénmérgezéses halálnál *nincs* láz. Akut esetben a halálos mérgező adag 70-120 mg. Ekkora adagot „véletlenül” ivóvízzel meginni nem lehet! Tehát ez a feltételezés csak az érdekességek rovatát gazdagítja.

Bethlenfalvy Géza és Bernard Le Calloc'h negatív véleményezése után *én nem közöltem a Csoma Sándor családtagjainak és rokonainak feltűnően korai halálát tárgyaló dolgozatomat*, sőt, Marczel Péter dolgozatát elolvasva, elfogadtam az indiai orvosok feltételezését, miszerint az olykor atipikus tünetekkel is járó malária falcipariumban halt meg a nagy tudósunk. De azért nagyon kíváncsi lennék a *családi kórelőzmény ismerete utáni véleményükre is!* Ugyanis *hosszú gyakorló orvosi pályámon megtanultam, hogy az egyéni és családi kórelőzményt (anamnézist) sohasem szabad figyelmen kívül hagyni!* Campbell dr. idézi Csomát: „sokszor szenvedett ily és más betegségekben, s mindig orvosság nélkül gyógyult meg”. Mi volt ezen betegségek oka, és miért látta Kalkuttában a Bengáliai Társaság titkára, Malan dr. „törődöttnek”¹², „elég rossz bőrben” lévőnek, ha nem szenvedett már ott és akkor valamilyen krónikus betegségben?

A két legjobban felkészült vitatkozó *sajnos nem orvos*, s még ha nagy erőfeszítéssel, alapos tanulással is igyekeztek minél több orvosi ismeretet elsajátítani, s mint Marczelnél láttuk, több indiai orvos tanácsát kikérni, néha kiérződik az orvosi gondolkozás és a szaknyelv ismertének hiánya. Marczel Péter orvosként biztosan nem merte volna kommentálni a három indiai orvos véleményét, hozzáadni ahhoz, hogy „A legvalószínűbbnek tehát egy szúnyogok által terjesztett ún. B típusú arbovírusos fertőzés látszik.” Mert ilyesmit csak a speciális munkakörben dolgozó orvosok engedhetnek meg maguknak. De nem fogadta volna el az indiai orvosoknak azon véleményét sem, hogy 7-én a Csoma

12 Dr. Duka Tivadar: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*. Budapest, 1885, reprint 1984. 161. o.

és Campbell közötti beszélgetés „delíriumos állapot”-ban történt volna („...belázosodása másnapján bekövetkezett delíriumos állapot...”), mert ha a beszélgetés úgy esett, ahogy Campbell dr. leírta, *akkor az nem delíriumos állapot volt!!* Csoma tudata akkor teljesen ép volt, és Campbell félmondatából következtetve („...attól tarték, hogy a láz vissza fog térni”) láztalan is volt. *Ez az állapot inkább egyfajta eufóriás állapotnak felel meg,* amelyenről az egyetemen beszélt előadásában egykori belgyógyász professzorom, s amilyennel gyakorló orvosként én is találkoztam skarlátos, szepszises, tüdőgyulladásos betegnél. És orvosként azt sem írta volna le, hogy a „...fevernek (láznak) van egy encefalitiszes *együtthatója...*”, mert a magyar orvosi szakszöveg *szövődményt* használ.

Mindezek nem csökkentik annak a bámulatosan sok energiának, munkának az értékét, amit Marczel Péter befektetett azért, hogy kellő tudományos igénnyel válaszolni tudjon Bernard Le Calloc’-h ellentmondást nem tűrő kijelentéseire, állításainak megcáfolására. Mert Bernard Le Calloc’-h nem szükölködik olyan kategorikus kijelentésekben, amelyeket az orvosok – tudván, hogy *a medicinában sok minden lehetséges* – nagyon óvatosan tennének meg. Ilyenek: „a beteg semmi esetre sem maláriában szenvedett”, „végkimerülés áldozata lett”, „úgy az agyvelő, mint az agyhártyagyulladás, az esetek legnagyobb részében más betegség következménye, például a gennyes középfülgyulladás jól ismert komplikációja”, „góctünetek is vannak... ilyen a nyakszirt és ízületi merevség” (a tarkómerevség az agyhártyagyulladás fontos tünete, de nem góctünet!), „a szellemi tevékenység fogyatékosága bizonyos esetekben az *őrültségig mehet*” (kiemelés tőlem, N. L.). De nem írhatja le ilyen mondatot sem, hogy „az agyvelőgyulladás *sok más betegségből* eredhet, például sömörből, mumpszból, orbáncból”, ahol összetéveszti a kórokozót az általa létrejött kórképpel. A felnőtteknél övsömört kiváltó bárányhimlő vírusa – akárcsak a mumpszot kiváltó vírus – okozhat szövődményes agyvelőgyulladást, de az orbáncot kiváltó sztreptokokkusz, illetve sztafilokokkusz agyvelőgyulladást okozó szerepéről eddig nem hallottam. Az arcon lévő orbánc szövődményként *ritkán* létrejöhet agyhártyagyulladás, de ezt nem lehet összekeverni az agyvelőgyulladással.

Bernard Le Calloc’-h hihetetlen mennyiségű orvosi irodalmat elolvasott s csodálatosan forgatja tudásának és elmésségének csata-

bárdját, de bizonyos tényeket nem tudott orvosi szemmel nézni és értelmezni.

*

Eddig jutottam el dolgozatom megírásában, s már-már egy jó befejezésen gondolkoztam, amikor kézhez kaptam Galántha Judit Csoma ajándéka című, még nyomdászágú könyvét, amelyben újabb mérgezési történetre való utalást találtam.¹³ („...Csoma megmérgezésére vonatkozó elmélet is született Marton Veronika tollából.”) Az interneten kezdtem kutakodni az említett név kiléte után, ahol hamar rá is találtam Marton Veronika „sumerológus” tanárnő dolgozatára¹⁴. Ebben a dolgozatban (több helyen is előadta a szerző!) tucatnál is több olyan tévedés található, amelyeket egy előző dolgozatomban már cáfoltam¹⁵. Ilyen pl. a „zanszkari zárdában” töltött három év a 16 hónap helyett. (1824. jún. 20. – 1824. okt. 22.), és a szótár ottani elkészítése, a 40 000 szó összegyűjtése.

Továbbá azt írja, hogy Kőrösi megállapította: *„a szanszkrit semmiféle nyelvvel nem mutat olyan rokon vonásokat, mint a magyarral (...), amennyire különbözik minden más kelet-európai nyelvtől, olyannyira kimutatható a magyar nyelvvel való rokonsága.”* „Majd látjuk, hogy e megállapítás okozhatta tragédiáját, halálát”.

„Ekkortájt fogadtatott el, hogy a szanszkrit az indoeurópaiak ősnyelve. Kőrösi elmélete az indoeurópai-szanszkrit nyelvelméletet megdönthette volna. El kellett hallgattatni!”

Nos, ha jól értelmezem a fenti mondatokat, Kőrösi Csoma Sándort Marton Veronika szerint azért kellett „elhallgattatni”, mert a „magyar és a szanszkrit nyelvrokonság” kimutatása megdöntötte volna a nyugati nyelvészek indoeurópai-szanszkrit nyelvelméletét.

Állítása bizonyítására bonyolult orvosi kérdésekhez szól hozzá, és mond határozott véleményt. Így a lappangási időt és a tünetek megjelenését veti össze a mocsaras vidéken való áthaladással. Aztán a maláriát veszi górcső alá, három lázrohamról ír, hivatkozik egy

13 Galántha Judit: *Csoma ajándéka*. Sepsiszentgyörgy, 2017, ARTprinter Kiadó, 45. o.

14 Marton Veronika: *Kőrösi Csoma Sándor megkövetése* (marton veronika 2012. 03. 18. 02:35, olvasva 2018. március 26.)

15 Dr. Nagy Lajos. Tévedések, legendák és mítoszok nyomában a Kőrösi Csoma Sándor irodalomban. In *Székegyföld* kulturális folyóirat, 2017. december, 100. o.

korabeli német orvosi kézikönyvre, amely szerint a *Térraira* jellemző ún. *malaria tertiana* 4-5-6 lázroham után viszi el a beteget, ami legalább egy héttel további szenvedéssel jár. Sőt, a komplikáció nélküli esetekben nem is végződik halállal! Kőrösinek csupán tipikus tünetei voltak! Majd levonja a konzekvenciát: „Nyugodtan ki merem jelenteni: Kőrösi Csoma Sándort megmérgezték! Úgy, ahogy évekkorábban Moorcroft-ot és Trebeck-et, nekik is hasonló tüneteik voltak, s nagyon hamar végzett velük a láz. (A láz elsősorban a fertőző betegségek, és nem a mérgezés tünete!!!) A hivatalos jelentés szerint a bennszülöttek mérgezheték meg őket...”

Kőrösi Csoma Sándort viszont, Marton Veronika szerint, az angolok mérgezték meg, amit 7 pontban meg is indokol. Ezek közül az utolsó ez: „Campbellel együtt Kőrösit egy rejtélyes Griffith úr is meglátogatta. A Duka-féle életrajz nem részletezi, hogy ki, miért ment Kőrösihez. Furcsa módon elhallgatja kilétét. Amúgy Duka mindenkinek, aki Kőrösivel találkozott, részletesen megírta a nacionálját. Griffith-ről hallgat. Griffith egyszerűen csak odament. (...) Lehet, volt némi köze Kőrösi halálához? Volt bizony, az előzőekben láttuk! Griffith neves orvos volt, s csak úgy mellékesen neves botanikus is!

Ebben a dolgozatban is nagyon sok nem megfelelő forrásból átvett téves adat van, és itt is hiánycikk az orvosi ismeret és az orvosi gondolkodási mód. Hely hiányában nem sorolhatom fel őket, és a végkövetkeztetés levonásával is csak magamat ismételném. Helyettük Pliniustól idézem a Kőrösi Csoma Sándor által is kedvelt mondást (Lásd Duka Tivadarnál): Ne supra crepidam, sutor iudicet.¹⁶ (A varga ne ítéljen másról, mint a kaptafáról.)

*

Érdekes – az európai orvostudomány számára szokatlan – megközelítésben próbálja megfejtetni Kőrösi Csoma Sándor halának okát Galántha H. Judit, Kanadában élő író, világutazó, Csoma-kutató, s egyben az első magyar, aki tibeti vendégprofesszorok irányításával 1997-ben a hagyományos tibeti gyógyászatról és csillagjóslásról szóló

16 Szabó György: *Sötétben tündöklőbb a fény*. Római szállóigék és aforizmak. 577. sz. (A varga ne ítéljen másról, mint a kaptafáról.)

tanulmányait sikeresen befejezte Skóciában. Tehát orvos is, ha nem is a mi fajtánk!

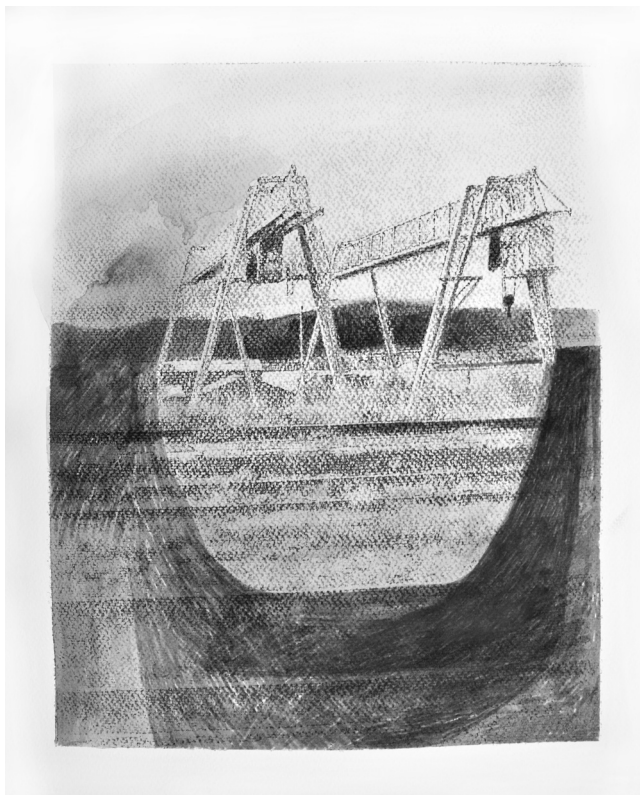
Szerinte a buddhizmus a halált a lélek újraszületésével együtt az élet egyik fázisának tekinti, s ezzel teljesen más szemlélettel él, mint a nyugati világ. Mert hiszi, hogy ok nélkül semmi sem történik – még akkor sem, ha éppen fogalmunk sincs a később kiderülő ok miértjéről –, ezért Kőrösi Csoma Sándor esetében automatikusan felmerülhet a lélekvándorlás gondolata. Hiszen Kőrösi már gyermekkorától önszántából aszkétikus életmódot választott, ami folyamatos felkészülés volt a hosszú és nehéz útra. *„Csoma esetében minden lépés és esemény egy pontos jövő irányába mutatott, bár nem törvényszerűen álmai valóra váltására. Mivel az életben semmi sem történik ok nélkül. Csoma karmájának köszönhető a tibeti szellemi kincsestár kapujának kitárása, aminek elvégzésével rendeltetése befejeződött. Amikor Csoma Sándor 1842. április 11-én hajnalban maga mögött hagyta az árnyékvilágot, már a középkor vége felé járt. A tibeti klasszifikáció a 60. évre teszi az öregkor kezdetét. Úgy tűnik, hogy befejezte különleges és egyedi küldetését és ezzel az életét. A betegség csak eszköz volt az elkerülhetetlenhez. Élete egy különösen fontos, bár rövid pillanata az Életkerék örökös körforgásának.”*¹⁷

*

Mint láttuk, halála előtt a nagy tudóst két orvos is látta, de a betegség tünetei közül csak az inspekciókor begyűjtött tüneteket írták le. Ezek között első helyen a fő tünetnek számító láz áll, de erről sem tudunk sokat, csak annyit, hogy hetedikén volt egy láztalan nap. Nem tudjuk, hogy hatodika előtt volt-e láza, a láz megszűntét követte-e izzadás, milyen színű volt a vizelete, esetleg köhögött-e? Éppen ezért határozottan csak egyet állíthatunk: *Kőrösi Csoma Sándor természetes halállal halt meg, valamilyen lázzal járó fertőző betegségben. S mert maláriával fertőzött vidéken járt, ezek között legvalószínűbb a malaria falciparium. De a felsorolt tünetek foghíjas volta, valamilyen kórjelző (patognomikus) tünet hiánya miatt, más kóros állapot oki szerepét sem zárhatjuk ki. Ilyen lehet egyebek között: az agyvelőgyulladás, tüdőgyulladás, gümőkór, szepszis, vagy valamilyen más, trópusi betegség.*

Miként születésének a pontos dátuma sem ismert, úgy a halálának az egyértelmű oka is örökre titok marad! Ezeken egyébként *nem is volna érdemes vitatkozni*. Hiszen a dardzsilingi sírkertben csak a „porhüvelye” nyugszik. Élete – Báró Eötvös Józseffel mondva – „példája azon állhatatos kitűrésnek, melynek irányát a halál félbeszakaszthatja ugyan, de földi erő meg nem változtathatja; példája, hogy nehézség nincs, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna”.

A mostoha körülmények között kitartással, szorgalommal végzett munkájának gyümölcse, *világraszóló életműve örökké él*, s ezáltal Kőrösi Csoma Sándor székely-magyar tudós emléke is örökké élni fog.

Tájelmények